

ПУБЛІКАЦІЇ

УДК 821.161.2“18/19”-82І.Франко:17.018.22:811.161.2:001.891(477.83/.86)А.Петрушевич

“БЕЗ БАТЬКА, БЕЗ МАТЕРІ”. АНТІН ПЕТРУШЕВИЧ: СИЛЬВЕТКА ІВАНА ФРАНКА

Ярослава Мельник

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна*

Опубліковано праці І. Франка, присвячені А. Петрушевичеві, що не ввійшли до Зібрання творів Івана Франка в 50-ти томах (“О. Антін Петрушевич. Ювілейна сильветка”, “До історії ювілею”, “За что старика обидели?”, “Без батька, без матері”). Проаналізовано емпіричний і концептуальний рівні Франкової рецепції А. Петрушевича. У текстах І. Франка підкреслено ті національні концепти, які є не тільки важливими для осмислення теми “І. Франко–А. Петрушевич”, але виразно резонують із сьогоденням.

Ключові слова: І. Франко, А. Петрушевич, рецепція, москвофільство, національний ідеал, національна ідентичність, рідна мова.

Один із чільних репрезентантів москвофільської партії в Галичині, знаний історик, філолог, колекціонер, бібліограф і археограф о. Антін Петрушевич (1821–1913) у текстах І. Франка – постать, дalebі, не маргінальна. Епістолярій письменника, його історико-літературні, фольклористичні та публіцистичні статті рясніють численними згадками імені А. Петрушевича, покликами на його праці, подекуди, як, наприклад, у “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.”, досить просторими фрагментами, присвяченими науковому доробкові й політичній поставі провідника галицьких москвофілів.

Обіч того, А. Петрушевич “удостоївся” в І. Франка низки праць спеціального характеру: вельми розлогої та емоційної, і далекої, попри заголовок, від канону ювілейних текстів, статті “О. Антін Петрушевич. Ювілейна сильветка”, кількох коротких, одначе засадничо важливих відгуків на публікації в тогочасній пресі: сатиричного шкіцу за підписом *Віршороб Голопупенко* “До історії ювілею”, викликаного реплікою львівського гумористичного двотижневика “Страхопуд” (1901, № 2–3) “Кто не “признает” заслуг А. С. Петрушевича” (про авторство І. Франка цієї сатири див. неоприлюднену досі розвідку М. Возняка “Іван Франко і Антін Петрушевич” [8]), замітки під назвою “За что старика обидели?”, спровокованої фейлетоном П. Свистуна “Кто большій: г. М. Грушевській или о. А. Петрушевич?” (Галичанин, 1901, ч. 216–218), і памфлету “Без батька, без матері”, інспірованого інтерв’ю А. Петрушевича кореспондентові “Санкт-Петербургских Ведомостей” М. Суккеникову (див.: Санкт-Петербургские Ведомости, 1902, ч. 227).

І ще один сенсовний (один із ключових у Франковій інтерпретації А. Петрушевича) епізод, так само, як і попередні, спричинений “пресовим” матеріалом.

Стаття А. Петрушевича “Тщетная работа сепаратистов”, опублікована 1902 р. на сторінках москвофільського денника “Галичанин” за підписом “Азь Покой”, у якій автор назвав українську мову діалектом “общерусского языка”, а українських діячів, що трудилися над розвоєм рідної мови й письменства, сепаратистами, котрі буцімто скоюють “непростимий гріх”, напружуючи “все физические силы к достижению недостижной мечты, какой является в сем случае стремление к образованию отдельной литературы и отдельного языка” [1], послужила імпульсом для створення Франкового поетичного маніфесту про рідне Слово – вірша “Антошкові П. (Азь Покой)”, гнівної інвенктиви на дивоглядні конструкції А. Петрушевича з імперативом митця мови як могутнього чинника націотворення й націоствердження: “Діалект чи самостійна мова? / Найпустіше в світі се питання. / Міліонам треба сього слова, / І гріхом усяке тут хитання [...]. / Діалект – а ми його надишем / Міццю слова і огнем любови, / І нестертий слід його запишем / Самостійно між культурні мови” [13, т. 3, с. 155–156].

Франкову сильетку А. Петрушевича увиразнює також немалий цикл публіцистичних і поетичних текстів, присвячених галицькому (і не тільки) москвофільству та його провідникам (“Два панславізми”, “Ідеї” та “ідеали” галицької москвофільської молодіжи”, “Двоязичність і дволичність”, “Іван Гушалевиц”, “Дума про Маледикта Плосколоба”, “Дума про Наума Безумовича”, “Марш галицько-руських “твердых”), і ще більший корпус статей, присвячених українській національній проблематиці назагал, як ось: “Теперішня хвиля, а русини”, “Ukraina irredenta”, “З кінцем року”, “Як не по конях, так по оглоблях”, “Між своїми”, “Огляд української літератури 1906 р.”, “Український і галицький радикалізм”, “Що таке поступ?”, “Поза межами можливого”. Ці тексти оприявнюють, окрім емпіричного, концептуальний, засадничий для Франкової рецепції А. Петрушевича рівень, який експлікується в просторі “національна ідея, рідна мова, українська ідентичність, ідеал національної самостійності” та в площині інших, суголосних із переліченими, ідей та концептів, які незрідка надивовиж виразно резонують із сьогоденням.

Власне, Франків портрет А. Петрушевича, увесь корпус його характеристик, зауваг і висловлювань, у яких так чи інак заторкується тема А. Петрушевича, напрочуд яскраво віддзеркалює націоцентричну позицію критика, його оцінку життєдіяльності й життєтворчості митця, ученого, політика крізь призму національних інтересів. У кожного з дослідників, стверджує І. Франко, “пробивається всюди його власний світогляд, дух того сторонництва, того сучасного напрямку, до котрого автор належить” [13, т. 45, с. 276]. У цьому сенсі дуже характерний ось цей уступ із “ювілейної” сильетки А. Петрушевича: “Яким би не був о. Петрушевич ученим, філологом, археологом і лінгвістом, у справах найближчих нам, у справах нашої народної екзистенції, нашого розвою він не показує себе ані об’єктивним обсерватором, ані безпристрасним судиєю. З його праць віє наскрізь ненауковий дух сліпої заїлости, сліпої на факти і на історію, і для того ми мусимо в о. Петрушевичу бачити не вченого, а політика, чоловіка партії, репрезентанта напряму, ворожого нам, і тій справі, для якої ми працюємо” [15, с. 170–171]. До слова, і наукову діяльність А. Петрушевича в цій сильетці І. Франко оцінює вельми й вельми скромно, у тому числі “Сводную летопись”, головний твір до-

слідника, вважаючи, що свого дару о. Петрушевич не зреалізував, а дано йому було “в дуже великій мірі все, щоб зробитися справді великим ученим, коли вже не другим Добровським, то в усякім разі духовим світочем хоч одної слав’янської нації – своєї рідної” [15, с. 174].

Для І. Франка Антін Петрушевич – “сирота без батька, без матері” [11], відступство якого від рідної мови, втрата національної тожсамості стали причиною внутрішнього роздвоєння, відтак – духовної трагедії й творчої безплідності. Дискурс І. Франка щодо цього вельми чіткий і консеквентний: “Отсе внутрішнє роздвоєння було також, можна сказати, трагедією нашого галицького москвофільства. Люди, що могли б були зробитися пожиточними діячами на рідній ниві, люди талановиті і працьовиті, перенявшися нещасною манією – міняти свою рідну мову на чужу, раптом робилися мов духово в часті спаралізовані, тратили живе чуття до живих потреб рідного народу і вимог сучасності, забивалися в мертву і навіть науково безплідну старовину, як Петрушевич, марнували свій талант, як Микола Устиянович та Гушалевиц, або кидали рідний край і йшли туди, де їх внутрішнє роздвоєння хоч по часті могло бути коли не усунене, то заглушене (Головацький і многи інші ренегати, остатній Ю. Яворський)” [14, с. 266].

Не місце і не до речі тут детально коментувати наведений уступ І. Франка зі статті “Двоязичність і дволичність”, як, утім, і цикл праць критика, присвячених А. Петрушевичеві, який публікуємо нижче. Декілька міркувань лише про, здавалось би, дивне звинувачення А. Петрушевича в заняттях “мертвою і навіть науково безплідною старовиною” з боку І. Франка, якому й самому не раз сучасники дорікали за “порпання у старому папір’ї”, а також про присутність А. Петрушевича в наукових текстах І. Франка. Одначе на глибоке переконання І. Франка, у науковому дискурсі якого, на відміну від А. Петрушевича, гармонійно поєдналися національний та “науковий, чисто ідеальний інтерес”, “наше старе письменство являє собою не купу старих паперів, наповнених мертвеччиною, але багату скарбницю не тільки нашої народної, але загальнокультурної традиції, життєвої мудрості та моральної сили, <...> і що повне та всестороннє відродження нашої національності не можливе без докладного пізнання та визискання того засобу духовної сили, яку маємо в нашім старім письменстві” [13, т. 39, с. 31].

Тепер стисло про присутність А. Петрушевича в наукових працях І. Франка. У цьому корпусі текстів ученого ім’я А. Петрушевича, як уже мовилося на початку, згадується доволі часто. Зазвичай в нейтрально-інформативному контексті (окрім узагальнюючих синтетичних праць з історії української літератури, див., зокрема, “Летопись Подгорецкого монастыря”, “Галицьке краєзнавство”, “Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв.”, “Наше літературне життя в 1892 році”, “Наш погляд на польське питання”, “Кінцеві записки в староруських рукописах”, “Іван Вишенський і його твори”, “Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія”, “Етимологія і фонетика в южноруській літературі” та ін.).

І хоча парадигмальні ідеї І. Франка щодо А. Петрушевича полишаються незмінними, загальна оцінка А. Петрушевича та його праць і тут назагал не схвальна, проте про певне визнання з боку критика часткових сторінок наукового доробку А. Петрушевича можна говорити. Так, приміром, І. Франко не раз по-

кликнується на ті чи ті праці А. Петрушевича, згадує про його публікації давніх українських пам'яток, щоправда, не забуваючи при тому вкотре наголосити на некоректному їх виданні, наголошує, що розвідка А. Петрушевича про церкву св. Пантелеймона поблизу Галича послужила “першим товчком” до розкопок в околицях цієї місцевості, відзначає першопрохідництво й заслуги А. Петрушевича як видавця “послісловій” рукописних пам'яток, визнає рацію дослідникові щодо неавтентичності старочеських пам'яток, хвалить його за “старанно зібраний матеріал із першорядних чеських і польських джерел та новіших праць спеціалістів, що сяк чи так доторкають початків християнства в Чехії та Польщі” [13, т. 41, с. 418] у студії “Краткое историческое известие о времени введения христианства в Галичской Руси, особенно же об учреждении святительских столиц в Галиче и Львове и о святителях, сидевших на упомянутых столицах”, оцінюючи її, до слова, як чи не найкращу працю А. Петрушевича назагал.

Найвище, хоча й не без певних застережень, І. Франко підносив колекцію рукописів, стародруків і книжок А. Петрушевича, вважаючи її “найважлишою пам'яткою життєвої діяльності” того [13, т. 41, с. 298], “матеріалом дуже великим і цінним, з якого можна здвигнути не одну гарну наукову будівлю” [15, с. 174]. Упродовж своєї майже п'ятдесятилітньої збирацької діяльності А. Петрушевич зібрав, справді, унікальну колекцію. Окрім рукописів і стародруків (відповідно 258 і 400 одиниць збереження), у зібранні А. Петрушевича було майже 15700 книжок із всесвітньої літератури, археології, історії, філософії, близько 1500 карт, світлин і рисунків (див.: [10, с. X]). Водночас І. Франко випустив немало гострих стріл у бік А. Петрушевича за небажання того будь-кому випозичати матеріали зі своєї збірки. З епістолярію І. Франка: “Та стара собака лежить на сні, сама не їсть і другому не дасть” [13, т. 49, с. 222]. “Від Петрушевича нічого дістати не можна, треба, значить, зачекати, аж поки він умре” [13, т. 50, с. 111]. Свого роздратування І. Франко не приховав і в ювілейній силуетці з нагоди 80-річчя А. Петрушевича. “Те, що попало в його бібліотеку, на довгі літа, щонайменше до його смерті, зробилось зовсім мертвим капіталом, недоступним для науки. О. Петрушевич оберігає свої скарби таким завидливим оком, що, не публікуючи їх сам, не дозволяє сего вчинити й нікому іншому” [15, с. 187].

Те, що зібрання А. Петрушевича перетворилося на мертвий, майже недоступний для вчених капітал, було для І. Франка неабиякою перепоною для його наукових студій, у тому числі для видання збірки “Апокрифів і легенд з українських рукописів”. Адже, зводячи свою будівлю апокрифів, невтомно вибираючи повсюди цеглинки до цієї будівлі, він міг хіба що мріяти, аби заглянути в “книгу за сімома печатями” – збірку А. Петрушевича. Та ще нарікати перед цілим світом на галицького гобсека А. Петрушевича. “Для своїх видань я не покористувався ані одним рядком із рукописних колекцій о. Петрушевича”, – заявив І. Франко на початку 1901 р. на сторінках “ЛНВ” у замітці “За что старика обидели?” [12, с. 41].

Змогу дібратися до жаданої колекції І. Франко дістав тільки після відкриття в квітні 1903 р. читальні Народного дому “для прилюдного вжитку”. Свою збірку до Народного Дому А. Петрушевич передав ще 1885 р. із умовою створення окремого відділу Народного дому – “Музеуму А. Петрушевича” (див.: [6, с. 329], [7, с. 242, 1742, 1784]).

І цією обставиною скористався вповні. Як засвідчує листування І. Франка, від осені 1905 р. він починає систематично переглядати рукописний фонд збірки А. Петрушевича. Як виявилось, нарікати І. Франкові було на що. Рукописна збірка А. Петрушевича з-поміж іншого – це й дуже поважний компендіум неканонічної книжності, своєрідна антологія, у якій гідно представлені ледь чи не всі жанри “таємних” і “відречених” книг: євангелія, діяння апостолів, апокаліпсиси, впростоотвіти, житія святих, молитви, замовляння, розмаїті “Сонники”, “Громники”, “Трепетники”, “Гадальники” і т. ін.

Даруючи влітку 1911 р. Університетові св. Володимира в Києві декілька старовинних рукописів, А. Петрушевич висловив надію, що вони звернуть на себе належну увагу, будуть оприлюднені та належним чином опрацьовані (див.: [16, с. 179]). Не знаю, чи щось подібне говорив А. Петрушевич, передаючи свою збірку, яку називали “правдиво княжим даром” (див.: [5, с. 62]), Народному Домові, і чи гадав, що саме І. Франко, його вічний критик і опонент, найбільше спричиниться до студій над його матеріалами, зокрема над апокрифічним пластом збірки. Із рукописної колекції А. Петрушевича І. Франко видрукував в останніх томах своєї збірки тридцять текстів: двадцять п’ять – у четвертому томі – “Апокрифи есхатологічні” [2, с. 117–118, 178–195, 202–213, 218–224, 247–251, 255–257, 264–270, 281–292, 360–370, 397–452, 460–462, 469–472], п’ять – у наступному (п’ятому) – “Легенди про святих” [3, с. 96–113, 157–159, 206–214, 214–234, 249–256]. Ще цілу низку “таємних” книг зі сховку А. Петрушевича І. Франкові не дозволила оприлюднити важка недуга. Копії цих текстів зберігаються в особистому архіві письменника в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

Чимало давніх українські пам’яток з рукописної збірки А. Петрушевича, а також “невеличких проб” тих чи тих текстів, І. Франко опублікував із відповідними коментарями в інших своїх наукових працях. Вирятувані “із хвиль забуття” А. Петрушевичем пам’ятки так само не раз слугували І. Франкові й підвалиною для розгортання власних оригінальних дослідницьких сюжетів. Приміром, у таких розвідках, як “До історії українського вертепу”, “Молитва за ворогів”, “Празник Святого Спаса. Причинок до історії староруського письменства і культури”, “Пісня про Правду і Неправду”, “Студії над українськими народними піснями”, “Притча про гадюку в домі”. Староруська притча про гадюку в домі, з якою І. Франко, за його словами, “познайомився уперве”, прочитуючи “Ізмарагд”, що містився в збірці А. Петрушевича (рук. № 1), подарувала Франкові, обіч того, і сюжет для поетичної “Притчі про захланність” (перша публікація у збірці “Давне і нове” (1911)).

Публікуємо низку праць І. Франка, присвячених А. Петрушевичеві, що не увійшли до Зібрання творів Івана Франка в 50-и томах: “О. Антін Петрушевич. Ювілейна сильветка” (перша публікація: ЛНВ, 1901, т. XIII, кн. 3, с. 171–192), “До історії ювілея” (підпис “Віршороб Голопупенко”) (уперше надруковано: ЛНВ, 1901, т. XIII, кн. 3, с. 209–210), “За что старика обидели?” (перша публікація: ЛНВ, 1901, т. XIII, кн. 1, с. 39–41), “Без батька, без матери” (перша публікація: Діло, 1902, ч. 191, 27 (серпня) 9 вересня 1902, с. 1).

Тексти І. Франка публікуються без змін (окрім заміни літери ї на і в деяких словах). Пунктуація, правопис слів разом, окремо, через дефіс, із великої літери – згідно з сучасними нормами правопису.

1. Азь Покой [Петрушевич А.] Тщетная работа сепаратистов // Галичанин. 1902. № 222.
2. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів, 1906. Т. IV. Апокрифи есхатологічні.
3. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів, 1910. Т. V. Легенди про святих. Часть перша.
4. Віршороб Голопупенко [Франко І.]. До історії ювілея // ЛНВ. 1901 Т. XIII. Кн. 3. С. 209–210.
5. Вістник неуконституційованої фондації “Народного Дому”. Львів. 1918–19. Ч. 1.
6. Вістник Народного Дома. 1885. Ч. 37.
7. Вістник Народного Дома. 1903.
8. *Возняк М.* Іван Франко і Антін Петрушевич // Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника. Від. рук. Возн. 174. Рукопис. Автограф.
9. Свистун П. Кто больший: г. М. Грушевский или о. А. Петрушевич // Галичанин. 1900. № № 216–218.
10. Українсько-руський архів. Т. 1. Рукописи львівських збірок. Вип. 1. Опис рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича. Ч. 1. Зладив д-р Іларіон Свенціцький. Львів, 1906.
11. *Франко І.* Без батька, без матери // Діло. 1902. Ч. 191. 27 (серпня) 9 вересня.
12. *Франко І.* “За что старика обидели?” // ЛНВ. 1901. т. XIII. Кн. 1. С. 39–41.
13. *Франко І.* Збір. творів: У 50-ти т. К.: Наук. думка, 1976–1986.
14. *Франко І.* Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання у 50-ти т. / Упоряд. З. Франко, М. Василенко. Львів, 2001.
15. *Франко І.* О. Антін Петрушевич. Ювілейна силуетка // ЛНВ. 1901. Т. XIII. Кн. 3. С. 171–192.
16. Чтения в Ист. общ. Нестора Летописца. 1901. Кн. XV. Вып. 4. Отд. 3.

Франко Іван. О. Антін Петрушевич. Ювілейна сильветка

Д. 24 січня святкувала громада галицьких т. зв. москвофілів 80-ті роковини вродження о. Антона Петрушевича, широко звісного галицько-руського вченого, історика, лінгвіста, археолога і політика. Святковане випало гармонійно; головною його точкою було велике число привітних листів і телеграм, які надійшли з різних кінців Славянщини від різних учених і від наукових інституцій.

Українсько-руські товариства і інституції, а також одиниці, з виємком д. Романчука, який написав коротеньку гратуляцію, не взяли участі в тім ювілею. Се не повинно дивувати тих людей, хто знає наші відносини і діяльність ювілята. Відносини зложились у нас так, що прихильники т. зв. москвофільської партії ніколи і ніде не беруть участі в наших обходах і практиках. Ніколи не видно наших москвофілів на вечерках у роковини Шевченка або Шашкевича; з гідною подиву солідарністю вони відтягнулися від святкування столітнього ювілея нашої народної літератури. От тим-то і в ювілею о. Петрушевича, устроєнім з офіційальною москвофільською закраскою, наші інституції ані одиниці не захотіли брати участі. Та се тільки один бік діла. Можна було б обійти се і винайти форму вшанованя тих роковин, якби не становище самого ювілята, зайняте ним у справі нашої народної мови і літератури, становище наскрізь вороже, пристрасне і фанатичне, далеке від усякої науковости. Яким би не був о. Петрушевич ученим, філльоологом, археологом і лінгвістом, у справах найблизших нам, у справах нашої народної екзистенції, нашого розвою він не показує себе ані обективним обсерватором, ані безпристрасним судиею. З його праць віє наскрізь ненауковий дух сліпої заїлости, сліпої на факти і на історію, і для того ми мусимо в о. Петрушевичу бачити не вченого, а політика, чоловіка партії, репрезентанта напряду, ворожого нам, і тій справі, для якої ми працюємо. Бажаючи йому всего найкращого з днем ювілея його 80-тих уродин, ми не могли ні в якій формі маніфестувати того чутя і з огляду на власну національну гідність, так часто і так несправедливо топтану і опльовану ювілятом, для якого навіть Шевченко є нічим більше, як “несчастнымъ”, се бо, арештантом, каторжником, і з огляду на його особу, бо ж, очевидно, і йому самому не любо було б бачити нас в числі своїх гратулянтів і почути від нас при тій нагоді – вже ж не що иньше, як слова щирої правди.

От тим-то, бажаючи хоч *post festum* подати й від себе причинок до святкування сего ювілея, ми хочемо списати тут сильветку ювілята так, як він нам виявляється з його наукових писань і з його особистої, правда, дуже невеликої знайомости, та з оповідань иньших людей, що мали нагоду знайомитися з ним. Чинимо се зовсім *sine ira et studio*, бо о. Петрушевич такий політичний ворог, якого гнів і сердитість має для нас тільки психольогічне значіне. Шкодити нам, спиняти розвій нашого жита він не може. Навпаки, безпристрасний історик скаже колись, що коли кому він пошкодив, то хиба своїй власній партії і своєму власному напряду, спиняючи довгі літа його розвій тягаром свого авторітету і своєю особистою нетолерантністю. А коротка характеристика бодай одної части наукових праць ювілята – праць по історії, літературі і етнографії, з якими я докладнійше обзнайомлений і про які могу видати мотивований осуд, видається

мені тим більш пожаданою, що у всіх гратуляційних листах і телеграмах, які одержав ювілянт від різних слав'янських учених, обік щирого і радісного чуття та дружніх бажань, видно брак хоч троха детальніших показів на те, які ж то спеціально були ті заслуги ювілянта, чим, властиво, він причинився до розширення обсягу нашого знання, до піддержання і розвою руської народности. Се й не диво. О. Петрушевич належить до ряду тих славних людей, про яких колись писав Лессінг:

Wer wird einen Klopstok loben?
Doch wird ihn Jeder lesen? Nein.

О. Антін Петрушевич походить із сьвященничої сімі, в якій віддавна плекались літературні і наукові традиції. Його батько, о. Стефан Петрушевич, висьвячений ще 1798 р., був більше як 50 літ парохом Добрян коло Стрия. Се був осьвячений чоловік, не без літературного хисту. Вихований у польській традиції, він писав зразу по-польськи (заховався уривок його подорожі зі Львова до Журавна з р. 1875, писаний з легким гумором, прозою, переплітаною віршами, на взір Красіцкого подорожі з Варшави до Львова), komponував вірші, інтересувався драмами, яких ціла пачка була переписана, а може, й перекладена його рукою. Та з часом він перейшов і до руської мови. Ще з початку 30-их років, а, може, навіть і в 20-их р-ах він переклав “Слово о полку Игореві” на руську народню прозу, написав пару водевілів (один із них “Муж старий, жінка молода” був опублікований мною в “Записках Н. Т. ім. Шевч.”, т. XXVII, другий знаходиться поки що в рукописі), писав руські вірші, з котрих деякі без його підпису були опубліковані в “Зорі Галицькій” 1848 р., і лишив гарну збірку народніх приповідок, яку бажав опублікувати окремою книжечкою; рукопис був уже одобрений цензурою, але до видання чомусь не дійшло; тільки в р. 1857 його приповідки були видані в часописі “Przyjacieli domowy”.

Антін Петрушевич родився в Добрянах 18 січня 1821 р., кінчив початкові школи в Стрию, гімназію, філософію і теологію у Львові в 1845 р. В р. 1847 він висвятився в целібаті, був якийсь час сільським сотрудником, але вже в тім самім році покликав його тодішній митрополит Михайло Левіцький до себе і зробив його своїм капеляном. В р. 1865 о. Антін одержав титул почесного каноніка і обняв парафію Новицю в Калуськім повіті. В 1862 його іменовано дійсним крилошанином, і відтоді він пробував у Львові з функцією кустоса. Коли до того додати, що о. Петрушевич довгі літа був послом до Сойму Краєвого, а від р. 1872 до 1878 також послом до Ради Державної у Відні, то будемо мати все важніше з його біографії.

Нема ніякого сумніву, що вже з батьківського дому о. Петрушевич виніс замілуване до історії і літератури. В ексцерптах та нотатах його батька знаходимо виписки з різних історичних писань XVIII-го і початків XIX-го віку, в тім числі, із Шлецера *Staatsanzeigen* (1873) і Nestor, Нарушевича, Бандтке, Скотта (“Історія Наполеона”) і т. и. Інтересна також його книжечка “*Syntagma dla zrozumienia różnych autorów polskich i łacińskich i ruskich*” – рід словника з поясненнями чужих і незвичайних слів; ті пояснення декуди розростаються в цілі невеличкі трактати; так, прим., при слові “unia” подано коротенький нарис історії Церкви Руської; пояснено також деякі руські слова, як “*orgyszek, Kupajło, odoja, latawica*”,

а також зібрано деякі матеріали до руської нар. мітології п. з. “О mitologii ruskiej według podania ludu”. Не диво, що, винісши з батьківського дому наклін і охоту до поважної духової праці, Антін Петрушевич уже в гімназії читав праці Добровського, “Руську літопись” т. зв. Нестора, “Історію Росії” Карамзина і “Історію Польщі” Нарушевича. Великий вплив мав на нього перший історик Галицької Руси Денис Зубрицький. А. Петрушевич познайомився з ним, ще будучи на університеті. Певно, під його впливом і за його порадою він задумав присвятити свої сили історії і фільології і почав збирати матеріали для великої праці, що повинна була вяснити історію Галицької Руси. Пробиваючи у Львові 1847–1856, він працював у львівських бібліотеках і архівах. Обнявши в 1856 р. парафію Новицю, він зложив усю душпастирську працю на сотрудника, а сам працював далі в архівах і бібліотеках у Перемишлі, збирав старі книги й рукописи по галицьких церквах і монастирях, далі об’їздив Буковину й Румунію, а своє посольство у Відні використовував більше як наукову експедицію, працюючи в віденських бібліотеках, ніж як політичну задачу. В тім часі він звідав також Прагу і інші слав’янські міста, всюди збогачуючи обсяг свого знання, купуючи книжки, роблячи витяги, нотуючи давні рідкості. Не диво, що маючи при тім усім запевнену екзистенцію, свобідний від турбот про сімю, при тім маючи яко канонік і посол отворені всякі архіви та приватні, церковні, монастирські бібліотеки, він зібрав матеріал дуже великий і цінний, із якого можна було здвигнути не одну гарну наукову будівлю.

До того треба додати, що з природи о. А. Петрушевич наділений досить живим умом, даром критичної аналізи і комбінації, і незвичайною, дійсно феноменальною пам’яттю, яка не покинула його й тепер, у глибокій старості. Як бачимо, о. Петрушевичу дане було в дуже великій мірі все, щоб зробитися справді великим ученим, коли вже не другим Добровським, то в усякім разі духовим сьвітоточем хоч одної славянської нації – своєї рідної.

А які ж на ділі плоди більш як 50-літньої наукової діяльності о. Петрушевича? Якими творами він вписав своє ім’я в літописях славянської науки? Якими провідними думками він закрив серця сучасних? Чим причинився до розвою свого рідного народу або бодай тої Галицької Руси, іменем якої недавно сьвятковано у Львові його ювілей? Повну відповідь на ці питання дасть, певно, безпристрасна історія; ми нині можемо тільки піднести головні напрями його діяльності і зазначити її характер.

Тут поперед усього кидається в очи різкий дуалізм у діяльності о. Петрушевича. На літературне поле виступив він зовсім під иньшою звиздою, ніж та, яка повела його далі. Лишаючи на боці латинську дисертаційку “De versione slovenica sacrae scripturae”, написану ще 1843 і цікаву хиба як сьвідоцтво, наскільки автор у ту пору володів латинською мовою та був начитаний у підручних тоді наукових працях Добровського, Шафарика і т. и., ми зупинимось довше на першій його друкованій праці наукового характеру. Се була брошура “Słów kilka, napisanych w obronie ruskiej narodowości. Dodatek nadzwyczajny do terażniejszych pism czasowych. Lwów, gród Rusi Austryjackiej. 1848”. В тій брошурі о. Петрушевич виступає з значним науковим арсеналом, з горячим чутем, та при тім з дуже ясним і мотивованим почутем, що він м а л о р у с и н , син народа, хоч посвояченого з

великоруським, та все-таки окремого від него. Від почуває себе до обов'язку боронити прав тої малоруської народности, викладає її історію, окрему від великоруської, покликає на її окреме письменство і, протестуючи против польських намірів – ополячити галицьких русинів, уживає доказів, під якими й сьогодні міг би підписатися кожний захитник українсько-руського “сепаратизму”. “Kto dzisiaj nie wie, – пише він там (стор. 23), – że na budowę terazniejszego języka polskiego i jego literaturę pracowała cała Polaszca: Kraków, Poznań i Warszawa, podobnie, jak na literaturę ruską, cała Ruś: Halicyja, Wołyń i Ukraina?”. Він бачить “małoruskie formy już w obydwóch Zbornikach z wieku XI; wyprawa Igora na Połowców – epepeja, jaka tylko Czesi poszczycić się mogą, mająca śpiewaka z ludu za autora, pisana jest zupełnie w języku narodowym ruskim; im później, тем wyraźniej występuje język narodowy w rękopismach, mianowicie w dyplomatach książąt Włodzimirskich i Halickich; od r. 1516–1561 przełożył Michał Wasylewicz, protojerej Sanocki, 4 ewangelije z cerkiewnego, którego on bułgarskim nazywa, na język małoruski; tu należą księgi ustawne (zakoni, судеbnики), o których wyżej mówiliśmy i liczne dzieła z XVII w.; a w nowszych czasach pod piórem Kotlarewskiego, Pawłowskiego, Maksymowicza, Srezniewskiego, Hrebinki, Osnowianęka, Bodiańskiego, Dowhonoseńka, Zabiły, Mohiły, Halki, Borowykowskiego, Spyhockiego, Hohola, Hułak-Artemowskiego, Hołowackiego, Szaszkiewicza, Ustyanowicza, Lewickiego, Mecha, Guszalewicza i innych literatura nasza płynie wprawdzie cichym, ale pełnym strumieniem, i żadna siła ludzka już go nie powstrzyma”. Ti слова, здається, не лишають ніякого сумніву про те, що розумів о. Петрушевич під назвами “ruski”, “język narodowy”, “literatura nasza”. Згадавши про польських поетів української школи, о. Петрушевич пише: “Są oni ... rodzonemi dziećmi ducha naszej matki Rusi. Ich pieśni są wielkie ruskie dumy, ich stan duszy – tęsknota ruska, a ich idealy – kozaczyzna, та pierwsza, najstarsza emigracja ruska, walcząca wiekami za złota wolność swojej wiary i narodu” (op. cit., стор. 9). На польській закид, що русинам для освіти конче треба знати польський язык, відповідає о. Петрушевич: “Mogą się Małorusini bez jego dokładnej wiadomości bezpiecznie obejść, gdyż już Wielkorusini do dźwięgnięcia swojego języka i literatury pomocy polskiej nie potrzebowali” (стор. 8). Цитуючи старі руські друки і передаючи їх титули латинськими буквами, о. Петр. транскрибує їх нашим звичайним, українсько-руським виговором: “Likarstwo na ospałyj umysł”, “Harmonija albo sohlasyje wiry ś.”, “Knyha o wiri jednej s. Cerkwy pod rozsudok Cerkwy wschodnoj”, “Powist o żytyi prepodobnoho Warlaama i o Josafati carewyczi Indyjskom” i т. д. (стор. 37); вчислює найстарші друкарні південноруські (стор. 36–37) і знаходить ось які горячі і розумні слова в обороні права галицьких русинів просвічатися своєю рідною мовою: “Tylko w ojczystej mowie może światło w narodzie szybkim postępować krokiem. Czyż podobieństwo całemu narodowi uczyć się innej mowy, a żeby sobie przez tą przyswojąc oświatę tegoż oświeconego narodu? Dokądże to zaniedbanie swojej ojczystej mowy doprowadzić może? Gzyliż nie do wynarodowienia? Narody giną z utratą języka. Jakaże Ruś Galicyjską czekać może przysłość, jeżeli z zaniedbaniem swego musiałaby się uczyć polskiego języka? Śmiesznością już jest dzisiaj wystawiać sobie cały naród z cudzą gramatyka w rękach, kiedy w dobie naszej i nam Rusinom zapewniona jest narodowość” (стор. 6). А на фарисейську концесию поляків, щоб у руських народніх школах учити надобовязково руської мови, але всі нау-

кові предмети викладати по-польськи, о. Петр. відповідає зі справедливим обу-ренем: “Cóż pozyska Ruś na tem, że jej dozwolą uczyć się tylko języka swego jako nadzwyczajnego przedmiotu, kiedy żadnej nauki w tym języku odbierać nie będzie? Jaki że naród w Europie uczy się swego ojczystego języka i to tylko samego języka, nadzwyczajnym sposobem, pobierając wszelką inną naukę w cudzym języku? Z jakim że to było by zamiarem?” (стор. 13). Очевидно, о. Петрушевичеви було тоді зовсім ясно, що руський язык має вартість не сам для себе, але як живий орган живого народа, як спосіб для його просвіти і піддвиження з упадку.

На жаль, ті здорові і ясні думки не лишилися далі провідними думками о. Петрушевича; навпаки, можна сказати, що його дальша діяльність, немов навмисно силкувалася занегувати за чергою кожду з тих думок. Для майбутнього біографа о. Петрушевича буде се цікавий психологічний проблем – прослідити, якими шляхами, яким розумованем чи, радше, яким процесом несвідомих уподобань, симпатий і антипатий дійшов він до поглядів дияметрально противних. Я можу тільки зазначити в загальних нарисах два характерні звороти в його діяльності і висловити хиба здогади про мотиви, які могли кермувати ним.

Та поперед усього кілька загальних уваг. Читаючи наведені висше виписки з брошури Петрушевича, ми бачимо, що вона написана досить гарним, живим польським языком. На жаль, ні про одну руську працю о. Петрушевича не можна сказати, щоб вона була написана яким-небудь живим языком. Починаючи від віршованих проб 1847 р., він пише все важким, штучно скомпонованим церковно-польсько-росийсько-руським жаргоном, який свідчить про цілковитий брак у него почуття красоти і гармонії живої мови. Се факт досить незвичайний – лінгвіст, руський лінгвіст, який протягом звиш 50 літ не навчився поправно писати жадним із звісних руських языків чи диялектів і вміє поправно писати тільки по-польськи, і кінець кінців дійшов до пірамідального погляду, що він пише п р а - р у с ь к и м языком, се, мабуть, унікат не тільки в Славянщині, але і в цілім світі.

Друга увага загального характеру, се брак у о. Петрушевича дару до синтети, до сотворення якоїсь органічної цілости, до панованя над своєю памятю і над нагромадженим матеріалом. Се не те саме, що брак методи; се якийсь органічний брак, якась гіпертрофія памяти, сполучена з привичкою до механічних, поверхових асоціацій думок. Говорячи про яку-небудь дрібницю, о. Петрушевич одним духом, сам не завважаючи ненатуральности сего скоку, потрафить навязати до неї і якийсь факт із прастарої археології, і етимологію якогось слова, і свій жаль на вчених, що не звернули увагу на якусь його статейку, перед 30 роками друковану в якійсь обскурній газетині, і їдкий напад на українофілів або на “коварний запад”. Не диво, що його праці через те робляться подібними до того старого лябіринту, де кождий мусів заблудити в безконечній купі закамарків. Читаєш ті праці і знехотя дізнаєш чутя якогось пригноблення: замість світла тобі починає темніти в мізку; перед тобою в диких поскоках устають зовсім розумні думки, бистрі спостереження перемішані з нічим немотивованими апіорними твердженнями, з науковими фантазіями, які автор приймає за сьвяту певність, з киненими на вітер і нерішеними загадками, про які автори здаєся, що рішив їх, а в ґрунті не перестає звучати понура нота якоїсь дикої ненависти до якихось незримих та невловимих ворогів: раз вони являються в формі всемогучих єзуїтів, то знов у за-

гальнійшій формі Заходу, який те тільки й знає, що підставляти ногу Сходови, то знов у формі польської інтриги, українофілів, радикалів і т. д. І всі темні сили інтригують, підкопують, “зłodійствують”, і їх інтригами заповнена в очах о. Петрушевича вся минувшина, щонайменше від часів Кирила і Методія; ті інтриги – се також пружини всіх подій у теперішности, і бідний о. Петрушевич вибивається з сил, “разоблачаючи” ті інтриги, та що ж! “Прежде былъ радикаломъ и бросался на религію, и его замыкали во криминалы. Потомъ пришелъ радикализмъ и бросался на собственность, и его замыкали во криминалы. А теперь пришелъ радикализмъ и кидается на святое историческое правописание – и зłodіствуетъ безкарно”.

Від р. 1848 Петрушевич виступає у нас як історик і лагодиться повести дальше діло, розпочате Д. Зубрицьким. Певне, під проводом Зубрицького повстає у него плян написати історію Галицької Русі в звязку з історією сумежних країв. Він довгі літа збирає матеріали для сеї праці, а тим часом публікує по газетах дрібні замітки про детальні, дуже детальні питання, головно нашої церковної історії (звістки про різні церкви, монастирі, єрархів і т. и.). І тут dokonується у него перший зворот. Погоня за деталями відтягає його від цілости, а самі ті деталі зовсім мертві, майже без значіння для історика. Відвертаючися від живої мови рідного народа, він рівночасно тратить почуте живого звязку з ним, солідарности з його інтересами. Не мавши ніякої школи яко історик, він зупиняє свою увагу на одній стороні історичного життя: на матеріальних пам'ятках (археології і бібліографії) або на таких поверхових явищах, як генеології родів, різні персоналії, інтриги та пляни володарів. Для економічного життя народа, його соціального укладу, боротьби клясової, росту і упадку поодиноких інституцій, тобто, для всего того, що лежить в основі новочасної історіографії, о. Петрушевич не мав ніякого розуміння. Етимологічний вивід якоїсь місцевости значив для него завсігди більше, як зрозуміне економічних відносин її людности. Такі праці, як “Дерево родства въ восходящей и нисходящей линияхъ” (1852), “Краткая роспись русскимъ церквамъ и монастырямъ въ городѣ Львовѣ” (1853), “О соборной богородичной церквѣ въ Галичѣ” (1853), “Извѣстіе о галицко-русскихъ епископахъ и митрополитахъ” (1856), “О начаткахъ епископства въ галицко-русскомъ княжествѣ” (1853) і т. и., могли мати вже тоді дуже малий льокальний інтерес для дуже немногих любителів, а висловлювані в тих і інших того рода працях загальнійші уваги пропадали в купі нікому нінащо не потрібних деталей. В усякім разі, се були вступні праці, радше, до історії галицько-руської церкви, ніж до чого иньшого.

А о. Петрушевич збирав та й збирав матеріали по пляну, зачеркненому далеко ширше. Про сей плян Галицька Русь довідалася тільки тоді, коли наступив другий, по моїй думці, ще більше фатальний зворот у його діяльности: коли він покинув думку написати історію Галицької Русі, а звернувся до археології і лінгвістики і взявся до зовсім фантастичної праці археологічно-етимологічно-історичного словаря, що від 60-тих років зробився його улюбленою дитиною і пожер йому, по моїй думці, без найменшої користи для него, для сучасности і для науки – 40 літ невсипущої праці. При нагоді ювілея було піднесено, що сей словарь виріс до мітичних розмірів: він має пояснити звиш мільон слів на 300.000 піваркушах письма. От для сего-то словаря покинув о. Петрушевич задуманий плян історії Галицької Русі і рішився замість готової історії опублікувати свої

collectanea для неї, тобто, голосну в Галичині “Сводную літопись”, яку один із ентузіастичних гратулянтів назвав “вікопомнымъ трудомъ”.

Видане “Сводной літописи”, справді, треба назвати “вікопомним”, уживаючи сего польського прикметника, бо ж у цілім ХІХ віці ледви чи найдеся збірка більш сорокатою і більше некритично та ненауково виданого матеріялу. Послухаймо, що писав ще в 1888 р. про вартість одного, і то, мабуть, найціннішого тому її, такий компетентний учений, як В. Антонович (Кіевская Старина, 1888, кн. 6, стор. 47–52). Подавши згадку про дотеперішню 40-літню діяльність о. Петрушевича (він якраз тоді, 1887 р., обходив 40-літній ювілей своєї діяльності), д. Антонович підносить його здавна стверджену репутацію як ученого, хоч і не рішаєся зачислити його рішучо до істориків, і додає, що головний центр його праці, “мабуть, фільольогія і бібліографія” (фільольоги і бібліографи, певно, назвуть о. Петрушевича головно істориком і археологом). “В великім числі праць о. Петрушевича ми, щоправда, не знаходимо праць, що обійняли б цілі, хоч троха ширші епохи; се переважно коротенькі монографії, присвячені обробленню спеціальних, більш-менш дрібних питань із життя Червоної Руси” (стор. 46). Переходячи до “Сводної Літописи”, шан. критик говорить ось що: “На жаль, надії, оперті на репутації автора, не зовсім оправдуються виданою ним книгою. Чи то наслідком браку часу, чи з інших незвісних нам причин видавник не тільки не заховав критичних правил, обов’язкових для видавника всякої археографічної збірки, але, немов навмисно, зробив усе залежне від него, щоб утруднити читачеві користуванню його збіркою і позбавити його змоги критичної оцінки його багатого матеріялу”.

“Не обмежуючись зведенням у купу розкиданих і зібраних ним рукописних жерел, о. Петр. втягає в свою літопись величезну купу виписок із друкованих, загальнозвісних історичних праць, перемінюючи таким робом свою археографічну збірку немов у історичну хрестоматію, притім зложеною дуже кепсько. Кепсько тому, що, як у доборі авторів, так і в доборі цитованих місць, він кермується, очевидно, виключно суб’єктивними міркуваннями. І так найчастіше знаходимо виписки із “Історії Малороссії” Маркевича, “Історії Россії” Соловйова, із літописів, виданих Білозерським, та з “Історії кабаковъ въ Россії” Прижова; рядом з ними вся книга завалена цитатами з найріжніших творів без усякої уваги на те, наскільки компетентні ті жерела. Знаходимо рядком цитати із “Полнаго собрания законовъ”, із “Чтеній Московскаго Общества Истории и Древностей”, і із “Холмскаго народнаго календаря”, “Gazety Lwowskiej” з р. 1875, “Врачебнаго Журнала” Полуніна, і навіть із беллетристичних творів (“Українських оповідань” Стороженка), і етнографічних збірок (Головацького). Далі, на наше велике зачудуванє, знаходимо виписки з цілої купи мінеральогічних і технольогічних німецьких писань (Z e r g e n e r, Erdkunde des Gouvernement Perm; v o n T u r n e r, Russlands Montan-Industrie; G r ä t z e, Beiträge zur Geschichte der Gefässbildnerie bei den verschiedenen Nationen) і т. и. Редактор не пояснює ані в передмові, ані в увагах, ані в тексті, чому він користувався власне тими авторами, а не якими-будь іншими, і, не вміючи догадатися причини сего першенства, ми нехотя добачуємо її в випадковости або в самоволі редактора. Вибір тільки деяких підручників не дасться пояснити: годі, прим., знати, чому, цитуючи Соловйова, о. Петр. ігнорує твори Єшевського, Устрялова, Семейовського, Корсакова і т. д., і

чому він дає першенство літописям Білозерського перед літописями Рубана, Рігельмана, Симоновского, Лукомского і т. д. Так само ми не знаємо, чому о. Петр., догадавшись втягнути звістки природничі, обмежився мінеральною і технологою, а відкинув ботаніку, зоологію і антропологию, історію медицини і т. и. Та іноді добір підручника зовсім невдатний і більше, ніж чудний, з боку письменника, звісного з довголітньої діяльності, від якого ми маємо право ждати строго критичного вибору. Таке, по нашій думці, першенство, дане ним “Історії Малороссії” Маркевича, якої хиби явні були ще в часі її виходу на світ, і яка при теперішнім стані науки нижча всякої критики; а тим часом кожний рік у “Сводній Літописи” починаєся сухим реєстром фактів, узятих із “Історії” Маркевича, як пояснює сам о. Петр. в увагах на стор. 1. Розуміється, значіне цитатів із белетристичних творів у археографічній збірці не потребує, здається нам, ніякого коментаря”.

“Коли нам видається незрозумілим добір цитованих авторів, то ще в більше зачудуване приходимо від добору місць, приведених із тих авторів у “Сводній літописи”. При всьому щирому бажанню зрозуміти схему, по якій добирав звістки о. Петр., ми не здужали відгадати її. Звістки вибрані не відповідно до зглядної важности самих фактів і не відповідно до їх звязку з “галицько-руською” історією, як можна би було міркувати з титулу видання. Для зразка приведемо нагад декілька виписок о. Петр.; може, дехто буде щасливіший від нас і зрозуміє, чому і пощо вони поміщені в “Сводній літописи”:

1700. “Всѣмъ питейнымъ дѣломъ въ Россіи завѣдывали бурмистры” и т. д. (Прыжовъ, Історія кабаковъ).

1714. “Учреждены Петромъ В. маіораты” и т. д. (Полное Собр. Законовъ).

1733. “Заведена почта между Москвою и Тобольскомъ” (Чудковъ).

“Вторично запрещено всякаго рода азардовые игры” (без цитата).

1749. “Папа соизволяетъ гнезненскимъ архієпископамъ яко примасомъ королевства употребленіе пурпуры” (без цитата).

1750. “Начало Россійской горновой музыки”. Марешъ. Нарышкинъ. (?)

1755. “Трусь земный разрушилъ городъ Лисабонъ, распространился на три десяти части (sic) міра” (без цитата).

1756. “Импер. Елисавета основала близь С. Петербурга первый фарфорный заводъ (Porcellanfabrik)” и т. д. (Graetze).

1771. “Появленіе русскихъ въ Мингреліи, взятіе Кутаиса” (без цитата).

1771. “Возстаніе Яицкихъ козаковъ по причинѣ притѣсненія ихъ и приказа бритія бороды” (Gastera).

1772. “Открыты Олонецкіе первыи мѣдныи рудокопы” (без цитата).

“Таких виписок можна би було набрати в “Сводній літописи” багато десятків. Полишаючи “любознательному читателю” догадатися причини їх появи і їх призначенє в книзі, ми позволимо собі висловити догад, що шановний автор дивився на свою книжку, до певної міри, як на “кунсткамеръ, сирѣчь на собраніе курьезовъ и раритетовъ”, і силкувався нагромадити звісток як можна більше диковинних, а то б суди не встряли ані “трусъ лисабонскій”, ані тобольська почта, ані “пурпура примасов”, ані “мѣдныи рудокопы”, ані “горновая музыка”, “маіораты”, “Рог-

zellanfabrik”, і незлічима сила інших монстрів, яких не вичисляємо для короткості”.

“Коли викинути з книжки всі виписки з друкованих творів, то об’єм її вменшиться щонайменше наполовину; те, що лишиться тоді, се й буде властива “Сводна літопись”, уложена по плану видавника із рукописного матеріалу, розложеного роками. Та бо і з погляду на сей матеріал поступуване редактора полишає багато бажати і багато дечого жалувати. Значна маса звісток або зовсім не має цитатів, або цитати покладені такі загальні та неозначені, що не дають змоги судити про вартість і якість жерела. Яке, прим., понятє можна виробити собі про рукопис, про який сказано лише: “рукопись въ моемъ посѣданіи”, або “изъ библиотеки епископскаго собора въ Перемышли”, або “по источникамъ польскимъ”, або “по современной запискѣ” і т. и.? Окрім дрібних написів і уриваних нотаток, автор мав під руками декілька ширших записок сучасників, як ось: записки уніятського митрополита Льва Кишки, записки піярського монастиря в Межирічі Корецькім, записки Павла Свідзінського, сьвященника Лодинського. Певна річ, видаючи ті записки, він зробив би велику прислугу руській історіографії, та притім від о. Петрушевича, як від чоловіка, вповні обізнаного з правилами історичної критики, можна було ждати захованя хоч би найважніших умов, неминучих при виданню історичних пам’яток, тобто, опису вжитих рукописів, біографічних даних, що характеризували б соціальне становище, характер і погляди їх авторів і т. и. Та нічого подібного ми не знаходимо в “Сводній літописи”; зате сам текст записок розшматований по рокам у суміш із іншими замітками і виписками, при чім видавник не пояснив, чи помістив весь текст дотичних записок, чи тільки вибрані з них по своїй уподобі місця, і тим, розуміється, відібрав читачеві остатню можливість їх критичної оцінки”.

“При групуваню самих звісток бачимо інколи велике недбальство: іноді одна й та сама звістка з одного й того самого жерела надрукована два рази, як ось, прим., виписка замітки із Минеї церкви села Іванова про ціни збіжя в Перемишлі в р. 1737 (стор. 139 і 140); іноді однаковісінські написи з різних книг поміщено одну за одною без видимої потреби, прим., написи про даровизну книжок Скитському монастиреви архимандритом Михайлом Чирським (стор. 214); іноді без ніяких пояснень і коментарів приведено яко сучасні записки дуже наївні і ігнорантні мудрованя княжників XVIII в. Ось, для приміру, замітка сьвящ. Григорія Гаванського, списана в 1750 р., про час заснованя церкви в селі Буці: “То zapisuje dla pamiątki, że Cerkwi Buszszeckiey (Busure) nie mogli znać siła lat tey, co święta caruga Helena postawiła, kiedy miała wojnę z Baniakiem sołodywym, pod tytułem святыхъ Гліба и Бориса, synów Włodzimierza, царя восточного, od brata rodzzonego rozabijanych. Ja tedy, O. Grzegorz Gawański, paroch Hodowski, bywszy w Buczcu na odpusćcie w roku 1750; był także bakałarz w Buczcu na ten czas z Popowieć z pod Poczajowa, u pokazał mi w xiedze, że zapisano przez zakonnika, który stary był w Poczajowskim monastyrze, że się to działo w roku 1180. To od tego roku aż do tego roku 1750 upłynęło lat 570” (стор. 186). Може, ся замітка й дуже цікава для історика-етнографа, та ледви чи можна було друкувати її в археографічній збірці без коментаря або бодай без короткої уваги про її значіне”.

“В иньших випадках о. Петрушевич приводить звістку про один і той сам факт протягом кількох літ раз за разом, лишаючи читача в непевности, чи повторявся той факт періодично, чи, може, заходить сумнів, до якого року належить він, сумнів, зрештою, троха дивний, бо ж збірка присвячена виключно подіям XVIII в. Ось примір такої невиясної недогадливости: повстанє селян, звісне під назвою Коліївщини, було в р. 1768 і тяглося 3 місяці. Дати його можна з документів означити зовсім докладно. А тим часом у “Сводній літописі” повстанє Залізняка, захоплення Умані і всмирене повстаня Стемпковским оповідано 3 рази під р. 1768, 1769 і 1770 (стор. 272, 287 і 293), і притім оповідане від особи самого редактора, без показу жерел і без виписок із сучасних записів, а в формі коротких тез самого редактора. Адже ж для читача, мало знайомого з історією сеї події, книжка о. Петрушевича буде жерелом великих сумнівів або грубих помилок. Ми абсолютно не розуміємо, з яким наміром шановний автор наробив усеї тої замішанини? Адже ж годі сумніватися про його знанє; лишається приписати сю помилку дуже непохвальному недбалству. Зрештою, в справі Коліївщини ми можемо вказати одну очевидну помилку з боку редактора. На стор. 281 приведено загальнозвісні вірші, підписувані на схематичнім малюнку запорожця XVIII в., так званого “Мамає”; тим віршам о. Петрушевач дав титул “Стихи на портретъ Гонты”. Ми не розуміємо, з якою згори повзятою думкою о. Петрушевич пришилив і сам малюнок, і вірші до Гонти; вірші ті звісні вже давно (коли не помиляємось, вони були уперве надруковані в “Запискахъ о Южной Руси” Куліша 1856 р., т. I, ст. 316–319) і не мають нічого спільного з житєписом Гонти. Навпаки, в самім тексті козак, змальований на образі, широко поясняє, що він і сам докладно не знає свого імені ні роду, і оповідає, що він родився і виховався в запорозьких степах, що не має ніякого осідка, а бурлакує, займаєся гайдамацтвом, уже й постарів серед безхатного житя і т. д. Що ж тут спільне з Гонтою, чоловіком хозяйнуватим, семейним, багатим і поставленим на значній службовій посаді в уманській міліції?”

“Між негативними прикметами виданя ми не можемо проминути також неприличної для історичного письменника взагалі, а особливо для видавника матеріялів, субективности, що мимохіть змушує сумніватися про безпристрасність у доборі і повноті приведених матеріялів. О. Петрушевич дуже часто вставляє в свою “Сводную літопись” власні міркуваня і полемічні напади против ріжних поглядів і тенденцій, що виявляються чи то в сучасній літературі, чи в біжучім суспільнім житю. Ті міркуваня можуть бути дуже шановні своїм змістом, та тільки відповідне для них місце було би на шпальтах якої-будь газети, а на сторінках археографічної збірки вони тільки вменшують її наукову вартість і будять сумніви щодо обективного добору наукового матеріялу”.

“Вкінці, надавши своїй збірці форму дуже хаотичної *silvae rerum*, о. Петрушевич уважав зайвим додати до неї бодай покажчик імен власних і географічних. Коли кому прийде потреба знайти звістку про який-будь історичний факт на основі матеріялів, виданих о. Петрушевичем, то він кожного разу буде мусів перевернути всю книжку він початку до кінця, а блукати по тім лябіринті не легко без покажчика, що служив би ратунковою ниткою Аріадни”.

“Взагалі доводиться широ пожалкувати, що багатий історичний матеріал, зібраний о. Петрушевичем, виданий ним так недбало, при повнім занедбаню навіть елементарних історичних правил”.

Я вважав конечним подати перекладом майже всю рецензію проф. Антоновича, щоб доочне показати, як справді компетентні люде оцінюють “вікопомні” праці нашого вченого. До тих уваг шан. професора я додаю хіба те, що піднесені ним сумніви в значній частині пояснюються характером того матеріалу, який опубліковано в томах “Сводной літописи”. Се не жаден готовий твір, не збірка матеріалів, зладжена спеціально для друку, не хрестоматія, як думає проф. Антонович; се тільки collectanea – збірка виписок, нотаток і уваг, матеріал, що мав послужити для написання історії Галицької Русі. Матеріал, зібраний ще в 50-их і 60-их роках, лежав у шафах о. Петрушевича, ждучи оброблення; покинувши плян його оброблення, о. Петр. покористувався клопотами Галицько-Рускої Матиці, від якої загал домагався якоїсь діяльності, якихсь публікацій, і втелюючи їй оті collectanea так, як були у него нагромаджені, пододавши тільки декуди згадані проф. Антоновичем уваги і полеміки, що свідчать більше про його злобність, партійне засліплене та нерозумінне дійсного життя, ніж про історичний чи взагалі науковий зміст. Такий робом збогатилася галицько-руська література 6-ма томами “Сводной літописи”.

Те, що о. Петрушевич, зібравши такий багатий матеріал, навіть не пробував суцільно обробити його, було вже повноважне *testimonium paupertatis* для його писательського таланту. Те, як він збирав свій матеріал, на які річі звертав увагу, дає нам не менше повноважне свідчення того, як він розумів історію. Отже, переглядаючи томи “Сводной літописи”, ми відразу завважуємо повний брак архівних студій. О. Петрушевич напер у свою літопись усякого лака; але того, що для новочасного історика творить основоу досліджу – архівних актів: цивільних, кримінальних, адміністраційних, корпорацийних – ані сліду. Ніде з шістьох томів “Сводной літописи” не бачимо, щоб о. Петрушевич хоч пробував визискати бодай багаті і так інтересні архіви львівські; а які скарби він міг би був знайти в тих архівах, доказом хоч би ті томи актів до часів Хмельнищини, які публікує д. Томашівський, і які з ґрунту змінюють те представлене Хмельнищини і її відгомону в Червоній Русі, яке було не то вже у Маркевича, але й у Костомарова, і яке некритично повторяє й о. Петрушевич. Що більше, навіть тих рукописних скарбів, що ще лекше були доступні йому в бібліотеках Оссолінських, Перемиській, у Кракові і Відні, о. Петрушевич не використав і в сотій частині навіть у тих спеціальних питаннях, які він порушував у своїй “Сводній літописі”. Припадковість, дилетантизм і партійна сторонність у доборі і визисканню матеріалу, обік повного нерозуміння вимогів історичної методи, – ось характерні прикмети його історичної “роботи”.

Лишимо на боці археологічні праці о. Петрушевича, його безконечні розвідки про Галич за Луквою, про різні церкви і монастирі і т. и. Так само лишу на боці його праці з обсягу ширшої славістики, отже, про Кирила і Методія, про Короледвірський рукопис (о. Петр. доказував його неавтентичність і мав рацию), а скажу дещо про праці о. Петр. на полі історії українсько-руської літератури. І тут о. Петрушевич був поставлений у виємково користних умовах яко збирач

старих друків, рукописів і ріжнородних памяток. Яко канонік і кустос митрополітального архіва, а також яко впливовий член консисторії, він не тільки мав доступ до церковних, деканальних і монастирських бібліотек, але в многих випадках міг брати з них для своєї збірки, що йому захотілося; надто йому дуже часто присилали приватні властители, сьвященники, учителі і т. и. ріжні рідкості яко вченому знавцеві або і з иньших причин; от тим-то не диво, що він міг нагромадити в своїй бібліотеці запас матеріалів, про якого обем і якість задля його недоступности ми не маємо майже ніякого поняття. І коли сьгодні ще по наших селах і місточках тут і там находяться деякі цінні рукописи та друки, то се треба вважати якимсь дивним фактом, і найчастійше вони тільки припадком уйшли уваги о. Петрушевича. І додаймо відразу: те, що попало в його бібліотеку, на довгі літа, щонайменше до його смерті, зробилось зовсім мертвим капіталом, недоступним для науки. О. Петрушевич оберегає свої скарби таким завидливим оком, що, не публікуючи й не оброблюючи їх сам, не дозволяє сего вчинити й нікому иньшому.

Ще давнійше, в 60-их роках, він опублікував декілька важних причинків до історії нашого письменства, особливо “Житіє Іова Княгиницького”, написане Гнатом із Любарова, опис подорожі до Палестини з початку XVII в., устав Теодозія Скитського і декілька віршів, замішаних у текст “Сводної літописі”. Але ті видання подані звичайно *in crudo*, без критичного апарату, без пояснень, инколи в формі, що дозволяє хиба догадуватися про їх первісний вигляд, тим більше, що о. Петрушевич яко фільольог має звичай поправляти форму своїх текстів і не зазначувати, як виглядає та форма в оригіналі. З часом, утвердившись в думці, що мова наших літературних пам’яток XVII–XVIII в. “исковеркана” супроти тої “правуської”, якою володіє він сам, покинув дальше публіковане текстів.

Не давши й тут ані одної заокругленої систематичної праці, що дозволила б бачити в ньому дійсного історика літератури, о. Петрушевич забігав на се поле, так сказати, принагідно, висловлював про один або другий пункт свої погляди та теорії і дуже часто лишав їх без ширшого мотивованя. І так він видав “Слово о полку Игоревѣ”, розбите на вірші і з поправками в тексті, але без вияснень, як він розуміє версіфікацію “Слова” і якими мотивами кермувався при поправках. Кілька разів він висловлював дуже категоричним тоном свою догадку про авторство звісної “Перестороги”, приписуючи її якомусь Гунашевичу і обіцюючи подати про него детальніші звістки та докази його авторства, та й доси не зробив сего, подавши тільки (“Свод. літ.”) ту одну звістку, що він родився 1613 р., хоча автор “Перестороги” описує Берестейський собор з 1596 р. як очевидець і доводить своє оповідане до 1601 р. Доказом некритичности о. Петрушевича і браку відріжнення есенціональних питань літературної історії від маловажних мусимо вважати також його статі: “Кто былъ вѣщій Боянъ, упоминаемый въ “Слові о полку Игоревѣ” і “О названіи и происхожденіи пѣвца “Слова о полку Игоревѣ”. Опираючись на коррумпованім місці “Слова”: “Рекъ Боянъ и ходы на Святославля, піснетворця старого времени Ярославля”, і поправляючи “и ходы на” на “изъ колѣна”, о. Петр. висновує з сего, що Боян був потомком князя Святослава Игоревича, а власне, “былъ рожденъ отъ побочнаго сына или дочери” сего князя. А що той Святослав воював болгарів, а в Болгарії троха вчаснійше був князь,

прозваний Баяном і славлений яко чарівник, то на тій основі о. Петр. догадується, що руський князь Святослав Ігорович “во время своего похода въ Болгарію (967), вѣроятно, вступилъ въ бракъ съ болгарскою невѣстою, родившею ему сына или дочерь, изъ которыхъ родился вѣщій Боянъ, такъ названный соотвѣтно имени сына знакомиго сына владѣтеля Болгаріи Симеона”. А хто би сему не хотів вірити з тої мізерної причини, що ані літописі, ані ніякі иньші свідощтва для всіх тих комбінацій не дають ніякісінької підстави, той в очах о. Петрушевича, певно, лишиться ігнорантом або чоловіком упередженим та зопсованим якою-будь “інтригою”. Що о. Петрушевич, забігши до Болгарії, не промине покористуватися, як першорядним жерелом, також звісною фальшованою “Ведою Славян” Верковича, сего при всьому характері його вчености можна було наперед надіятися.

Так само міцно фундоване й друге відкритє о. Петрушевича: Хто був автор “Слова о полку Игоревѣ”? Звісний факт, що в XV віці повстало в північній Русі, в Рязані, наслідуване нашого “Слова”, так звана “Задонщина великаго князя господина Димитрія Ивановича”. Ще пізнійше, в XVII в., ся “Задонщина” була перероблена, а властиво, розведена ще пустійшою риторикою в творі “Слово о великомъ князѣ Дмитрії Ивановичѣ”. Отже, в одній копії сего “Слова” знаходиться такий початок: “Се повѣдай, Уранъ, како случи ся брань”. О. Петр. розумєє так: автор “Слова о полку Игоревѣ” обертаєє з покликком до Бояна; автор “Задонщини” також згадує Бояна і дає виписки зі “Слова о полку Игоревѣ”, а автор “Слова о великомъ князѣ” не тільки хвалить автора “Задонщини”, але обертаєє з покликком до автора “Слова о полку Игоревѣ”, який був, власне, сей Уран. Ось і все відкритє. А хто був той Уран? Чим важне для історика літератури се відкритє назви, котра сама собою не говорить нам нічогосінько? Ах, для о. Петрушевича ся назва дуже важна! Віднайшовши назву “Уран” у візантійських жерелах VI в. і знаючи в Галичині сімю Урановичів у XIX в., він доходить до дуже льогічного заключеня: “Такъ якъ слово Уранъ есть романского происхождения (грецьке Ου[ρανος!]), нѣтъ сомнѣнія (розумієтєє! у о. Петр. ніколи нема сумніву, головно там, де для висновків нема ніякісінької підстави!), что оно досталось на Русь посредствомъ румынскаго племени” (а що! ясно?). “Название Уранъ, упоминающееся уже въ VI и X стол. на Балканскомъ полуостровѣ, вѣроятно (ого? а перед хвилиєю було “нѣтъ сомнѣнія!”), отсюда досталось на южную Русь посредствомъ румынскаго племени, которому принадлежали такъ названные Болоховскіе князи”. І далі пішов о. Петр. гуляти по тих Болоховцях та по румунізмах у “Словѣ о полку Игоревѣ”, та ми в ті дебри за ним не підємо. Зрештою, кому не подобаєє думка, що автор “Слова о полку Игоревѣ” був румун, для того великодушний о. Петрушевич дає ще другий вихід: він міг бути також башкіром, бо і в башкірській мові знаходиться слово “Уран” – відси його взяли росіяне в формі “ура” – і значить “бий!” Жаль, що о. Петр. з властивою йому бистротою лінгвістично-археологічної комбінації не попрацював над розширенем і поглибленем сеї другої гіпотези. Адже ж подумати лише, які широкі горизонти розкриває вона! Все, що ще сказано далі про співаків у старій Русі, то, або загально звісні річи, або нічим не підперті фантазії вроді, прим., ось якого твердження: “Русскіе князья имѣли своихъ придворныхъ пѣвцовъ, которые по желанію ихъ воспѣвали важнѣйшія событія,

совершенныя ними, такъ для современниковъ, желающихъ увѣдать о подвигахъ своего князя, якъ и для оставленія въ пѣсняхъ памяти о томъ позднему потомству”. Ті поети, по думці о. Петр., мали sui generis офіційальне становище, були наполовину публіцистами, а наполовину історіографами, зберегали народні традиції, одним словом, “имѣли въ рускомъ государствѣ, яко представители общественнаго мнѣнія, немаловажное значеніе”. Се все було б дуже гарно, якби тільки ми мали хоч би найменшу основу для таких здогадів. Тим часом о. Петр. буде ту свою тезу на двох фактах – на авторі “Слова о полку Игоревѣ”, про якого сам він знає тільки те, що звався Уран, і на “словутнімъ спѣвцѣ Митусѣ” з Перемишля, про якого наука давно схиляється думати, що був тільки церковним дяком. А яку премудру теорію скомбінував собі о. Петрушевич про те, чому той Митуса не хотів служити Данилови! Бачите, Данило накладав з “гнилим” Заходом, з папою, з католиками, а Митуса був офіційальним зберегателем національної традиції і православія і для того... Ах!

Es wär' zu schon gewesen!
Es hat nicht sollen sein.

Лишається нам іще сказати декілька слів про о. Петрушевича як фільольога, а, властиво, про його монументальний “Словарь”.

Правда, сей “Словарь”, у яким пояснено більш мільона слів, доси невиданий, але не страчена надія, що Галицько-Руска Матица ще обдарує ним людськість. А поки що ми можемо судити про вміщену в ньому “глибину премудрости” тільки по тих перлинах фільольогічної бистроумности, які о. Петр. зложив у своїх чотирьох “лингвистическо-историческихъ изслѣдованіяхъ”, надрукованих 1887 р. в “Сборнику” Матиці, та в принагідних увагах і екскурсах, поміщених у різних його працях, звичайно, в таких місцях, де їх зовсім не треба, і де б їх ніхто не міг надіятися (прим., екскурс про назву Україна в статі про автора “Слово о полку Игоревѣ”).

Говорячи про лінгвістичні праці о. Петрушевича, знов приходиться зачати від азбуки. Що таке лінгвіст у сучаснім значіню того слова? Се вчений, що слідить будову і розвій язика в усіх його проявах, отже, і книжкового, і розговорного, не виключаючи, не легковажучи жадного діалекту, і навіть штучних, навмисно творених або попсованих жаргонів, т. зв. арго (злодійських, дротарських, жебрацьких і т. и.). Із сего погляду о. Петрушевич з о в с і м н е л і н г в і с т . Язык яко такий, його розвій, його ріжнородні прояви, його будова зовсім не обходять нашого вченого. Він ніколи не написав ані одної граматичної праці, а на той живий язык, який чує довкола себе, яким говорить, який росте і виробляється перед його очима, він дивиться не оком ученого лінгвіста, але оком цензора. Се у него “чудовищный жаргонь”, “тривіальное”, “исковерканное нарѣчіе” (пор. його згідний відзив про переклад Нового Завіта Куліша-Пулюя в “Сборн. гал. рус. Матиці”, 1887, ст. 215 або його осуди старших пам’яток нашого письменства, прим., перерібки Александрії з XVIII в. в “Сводній літописи”). Не володіючи сам у письмі ніякою живою мовою, крім польської, о. Петрушевич цікавиться не мовою, не її живим організмом, а тільки поодинокими словами, які дають йому можливість розвивати ріжні історично-археологічні теорії, так само

хиткі і покvapні, як і історико-літературні, про які ми згадували висше. І так у першій своїй “розсужденій” на тій основі, що славянське слово “писати” значить, буцімто малювати, рисувати, а так само у готів слово *gemeljan* (*malen*) в Ульфіловім перекладі Біблії має значінє “писати”, о. Петр. догадується, що “первоначальное письмо у словенъ и готовъ было о б р а з ц е в о е (ієроглифическое), пока позднѣе не перешло въ рѣзы и черты” (Сборн. гал. р. Мат., 1887, ст. 11). Для о. Петр. нема сумніву, що глаголиця “ізобрѣтена даже самымъ св. Кири-ломъ” (там же, стор. 7). Яким способом, якою логікою на кінці сего “розсужденія” пришилено несподівані висновки, що “въ самое древнейшее время всѣ словены назывались сербами, т. є поклонниками солнца и управлялись теократическимъ началомъ” (там же, стор. 25), сего не беруть вияснювати.

В другій статі “О происхождении и значеніи старословенскихъ словъ: жоупа, жоупище, жоупанъ, жоупанъ и другихъ словъ, относящихся къ трупосожеганію и погребанію умершихъ у словенъ” о. Петр., вивівши зовсім вірно всі ті слова від кореня жьг = палити, отже, жупа = огнище, деінде: місце випалюваня соли, переносно: сімя, рід, родовий збір; жупанъ – голова роду; жупище – місце, що колись було жупою; жупанъ або жупане – місце випалене, доходить до ось яких несподіваних висновків: 1) “что словены въ глубокой древности, за келтами и германами оставивши свою Арийскую прародину, пришли черезъ Малую Азію въ Европу” і тут розділилися: одна часть, литовці, пішла на північ, а решта жила над Дунаєм; 2) тут, над Дунаєм, витворився у славян звичай паленя трупів; місце, де палено трупа – се й була жупа; докола таких місць осідали перші організовані дружини – роди; люде, що завідували паленем трупів, звалися жупанами; вони були жерцями і разом з тим начальниками родів – ось вам і теократична організація первісних славян. Та, на жаль, зібрані о. Петр., хоч далеко не вповні, матеріяли говорять против його теорії. По його думці, звичай паленя трупів повинен був вийти з-над середнього Дунаю, бо там, у хорватів і сербів, заховалися слова жупа, жупан, жупиця і т. д. Тим часом найстарші свідощтва про паленє трупів у слав’ян ми маємо з країн Південної Русі, над Дніпром, де нема слів “жупа”, “жупан” і т. и. Натомість ті слова стрічаємо там, де славяне селились по лісистих сторонах, отже, і в Карпатських горах, не тільки “жупа” – солеварня, але і назва села Жупане в значіно землі випаленої, – не сонцем, як думає о. Петр., а огнем під рільництво. Таким способом матеріял язиковий, зібраний о. Петрушевичем до слова “жупа”, веде далеко простійше до первісних форм рільництва і хліборобного осадництва, ніж до теократичної організації на “трупосожегательной” основі.

Кінчу. Прикмета, дар кожного великого ученого – та, що його праці, хоч і якого б далекого закутка людського знаня доторкались вони, тисячними нитками вяжуться з житєм, заплоннюють його, будять енергію і працю, творять рух і нове жите. Досить буде згадати такого вченого, як француза Дюканжа, що посвятив жите праці над словарями пізнолатинської і пізногрецької мови, тих жаргонів, погорджених ученими гуманістами, варварських і справді “ісковерканих”, і зумів з сих студій викликати жерело живої води, імпульс до широких студій лінгвістичних і культурно-історичних над середньовіччиною, що оживили й поглибили національне почутє всіх новочасних народів. Або Добровский, “батько слав’ян-

ської фільольогії”, що посвятив свої найкращі літа студиям старої церковної мови – чи ж не відкрив він нам криницю живої води, з якої Славянщина черпає й доси? Але щоб витворити жите, треба мати в собі запас житя, огонь любови до жите і до людей, треба мати живе чутє для потреб тих людей. Тільки тоді праця таланту і пильности буде справді плодюча і справді наукова. Ненависть, погорда і нетолеранція ніколи не сплодить таких плодів; навпаки, вона обтяжена проклятем; навіть найживіша річ, якої вона доторкнеться, робиться трупом і попелом.

Віршороб Голопупенко. До історії ювілея

З приводу замітки в хроніці 14 ч. “Галичанина” п. з. “Великіи люди съ малыми головами”, де якийсь д...ій докоряє народовців за те, що вони не взяли участі в ювілею о. Петрушевича, і рівночасно заявляє, що для них там не було місця, і що їм “довлїеть виршоробъ Голопупенко”, одержали ми від добре звісного в львівській громаді “віршороба” Голопупенка ось яке писанє з просьбою не відмовити йому місця в нашій хроніці. “Ні, панове-господинове, – пише сей бідолаха “сконсолідованим” стилем, – не можете собі изобразити, як далеко сягає людська неблагодарність! Без даня рації вчепився мене якийсь “ій” у “Галичанині” з приводу ювілея о. Петрушевича і ну ж кидати мною, мов гнилим яблуком, на голови всеї “Руси-України” за те, що вона не пізналась на заслугах юбіляра і не взяла участі в його ювілею. Не перечу, панове-господинове, що з вашого боку се було не гарно, і я, як віддавна вже, так і сим разом, не міг солідаризуватися з вами, а зате виступив солідарно з тою культурною частию Галицької Руси, що взяла участь у ювілею. Знаю, що тепер, побачивши, як велично випав сей ювілей, і ви почуваете оскомину на зубах, та дарма – умерлого з гробу не вертають – чи то пак: пиши – пропало. Я, зате, почував кілька день прилив такої національної гордості, якої ще доси не був удостоєний ніколи. Де ж пак: чути себе в однім ряді не тільки з Добрянским і Ягічем, Площанським і Голубевим, Ковальським і Ясинським, Фортинським і Флоринським, Соболевським і Сумцовим, Саблером і Зав’яловим, Крачковським і Криловским, Дячаном і Дашкевичем, Малинином і Сухомлиновим, Розовим і Завитневичем, Смирновим і Вс. Миллером, Богдановим і Добяшем, Нідерле, Патерою і Гебауером, Ламанским і Лопухиним, Шляпкиним, Драгомірецьким і Пухиром, і многими иньшими сьвітिलाми Славянщини, але і з нашими краєвими культурниками – Сеніками, Чередарчуками, Решетилами, Чижами, Мизями, Сприсями, Пелехатими і стілько-стілько иньшими щирими душами! Та, на жаль, моя гордість тривала ледво пару день. Запотребилося господинови “ій”-єви гнилого яблука, щоб кинути ним на голову українцям – хап за “віршороба” Голопупенка та й бух! І за що? Адже сам госп. “ій” каже, що для “лилипутовъ украинцевъ въ такомъ обществѣ нїтъ мѣста” – так чого ж сердитись? Не прийшли – самі собі винні, що не зазнали приємности почути з уст г-на “ій”-я, що тут для них “нїтъ мѣста”. Ну, о. Петрушевич, без сумніву, великий чоловік, та за що ж мене при тій нагоді паплюжити? Ніби то я, віршороб Голопупенко, вже ні на що иньше не здалий, тільки на те, щоб я “довлїль” українофілам і сепаратистам. Знаєте, панове-господинове, не сама зневага болить, але головно невдячність. Бо ж госп. “ій” дуже добре знає, що якби не я, то ювілей нашого “маститого Нестора” не вдався б і наполовину так добре, як вдався. Я три пари черевиків витоптав, стягаючи нашу “культурную часть на ювілей: три дни й три ночі сліпав, відчитуючи, поправляючи та редагуючи до друку телеграми і листи, що декуди таки не міг усього відчитати, се вже, їй Богу, не моя вина! Я знаю, госп. “ій” злий на мене, що я не спровадив на ювілей нашого маститого історика Шараневича. Але що ж я тому винен? Щонайменше десять раз я бігав до шановного сеніора Ставропігії, девять разів не застав його

дома, а десятий раз що я його напросився, намолився, вже й сеніором його титулував, і президентом, і секретарем. І що ж? Вісі, господинове, вісі! Проф. Шараневич не устояв, обіцяв. Я своє зробив. А що вже проф. Шараневич не прийшов, се вже не моя вина, а, даруйте, що скажу по правді – вина о. Петрушевича. Бачите, наші оба народні сьвітила не можуть і доси погодитися на календарі і на літочисленю. О. Петрушевич числить по иньшому індикту, а проф. Шараневич по иньшому. Аж по всьому я полапався: проф. Шараневич обіцяв мені прийти по свойому календарю, а ювілей справлявся по календарю о. Петрушевича. От і не зійшлись. А що ж я тому винен?

Та й під час самого ювілея хиба я не працював, із сил не вибивався? Чи ж я не деклямував “чудно-наивный русско-патріотическій стихъ” шановного ювілята “Гей, кто Русинъ, веселися!” О, і доси бачу, як сам госп. “ій” завзято плескав при чудових строфах:

Лишь погасли съ боярами
Князей роды;
Но Габсбурги
Правяť нами.
А Ракузовъ рука сильна
Русь боронить,
Нашой вѣрѣ
Ссть прихильна.
Хотяй Галичъ розвалися,
Но за тое
Львовъ городокъ
Заселился.

А чи не вибух же загальний ентузіязм, коли я з найвисшим запалом віддеклямував слідууючу строфу:

И тутъ нынѣ людьми правяť
Архіереи
Съ крылошаны.
Бога славяť.

А коли втихли хвилі ентузіязму, чи ж не підніс я в короткім, але горячім, послісловію пророцького дару ювілята, який уже в 1848 році писав, що у Львові “крылошаны людьми правяť”, а сам аж у 1856 р. зістав крылошанином? І чи не зложив я в своїм тості гомагію шановному ювілятові, зазначаючи, що такого “чудно-наивного стиха”, як він написав, жаден Голопупенко не написав і ніколи не напише? А коли відчитувано щиро архиерейським духом проняті слова проф. Ягіча: “Да снизойдетъ на Васъ милость Божья и да сохраниť Васъ еще многі годы въ пользу отечества”, – то чи не я перший перехрестився, а потім иньші за моім прикладом? Чого ж хоче від мене госп. “ій”? За що тепер наруга? Їй Богу, прийдеться зовсім стратити віру в людей.

Кланяюсь. С почитенієм – *Віршороб Голопупенко.*

І. Ф. “За что старика обидли?”

“За что старика обидли?” – мимоволі хочеться запитати, читаючи в “Галичанин” (ч. 216–218) фелетон д. Свистуна під гумористичним наголовком: “Кто больше: г. М. Грушевский или о. А. Петрушевич?” Д. Свистун узявся боронити о. Петрушевича перед закидами, які підніс проф. Грушевський против остатніх “изслѣдованій” о. Петрушевича в своїй рецензії в “Записках”. Розуміється, що головним закидом був брак методи в працях о. Петрушевича, такий брак, що зводить на нінащо всю бистроумність і начитаність автора. Що ж на се каже д. Свистун? З претенціональністю, яка характеризує хиба повну наївність в обсягу історичної дисципліни, він говорить про емпіричну методу, про Беконів *Novum organon* і зараз перескакує до о. Петрушевича, виславляючи яко головну його заслугу збиранє матеріялів для історії Галицької Руси. Він, мовляв, “собрали хорошую коллекцию археологических находок, монетъ, медалей, рукописей и другихъ памятниковъ старины. Все собранное находится частью въ музеумѣ “Народного Дома”, частью же у о. Петрушевича дома, и г. Грушевский, живущій постоянно во Львовѣ, легко могъ бы все то оглянути. О. Петрушевичъ тщательно собиравъ розличні замѣчанія на поляхъ церковныхъ книгъ и открылъ много памятниковъ апокрифической литературы Прикарпатской Руси изъ XVI–XVIII в., которыми пользуется тепер г. Франко въ своихъ научныхъ изслѣдованіяхъ”. Загалом д. Свистун стоїть на тім, що “научная деятельность о. Петрушевича лежитъ главнымъ образомъ въ собираніи матеріала”. Д. Свистун, очевидно, і сам не підозріває, яку кривду заподіяв він о. Петрушевичу таким осудом. Він поставив його як оученого на рівні з такими збирачами матеріялів, якими в Росії були купець Царский або київський археолог Кибальчич, або інші аматори, що збирали старинні предмети. Збиранє не дає кваліфікації на вченого, і, деградує о. Петрушевича на чистого збирача, д. Свистун ставить його далеко низше, ніж поставив його проф. Грушевський у своїй рецензії. А треба додати, що яко збирач о. Петрушевич не стоїть на рівні навіть з такими збирачами, як російські купці Царский або Каратаев (сей другий лишив бодай прекрасну бібліографію найстарших кирильських друків, працю з погляду на методичність і критичність без порівняня кращу від усього, що в тім напрямі зробив о. Петрушевич). Коли д. Свистун думає, що хтось, живучи у Львові, міг коли-будь оглянути колекції о. Петрушевича, то дуже помиляється. Ті колекції були доси і, певно, й до смерті о. Петр. будуть мертвим капіталом, недоступним ні для кого. Ще 1874 р. проф. Калужняцкий по адресу о. Петрушевича пустив був їдке слово про “нашихъ бібліомановъ, весьма неинтересный классъ людей недоученыхъ и недоступныхъ” (Труды III археологического съѣзда, т. II, Кієвъ, 1878, стор. 271). І коли д. Свистун говорить, що о. Петрушевич зібрав багато апокріфів, якими користується д. Франко, то, очевидно, не знає ані збірок о. Петрушевича, ані видань д. Франка, який для своїх видань не покористувався ані одним рядком із рукописних колекцій о. Петрушевича. Д. Свистун признає й сам, що в “матеріалахъ о. Петрушевича нѣт методическаго распредѣленія”, отже, навіть матеріялів не вміє о. Петрушевич розложити методично, знов комплімент, за який о. Петр. не дуже

потребує дякувати д. Свистуну. Та найзабавніше те, що каже д. Свистун при кінці: “Оцнняя днѣтельность о. Петрушевича, надобно приняти въ разсчетъ, що онъ автодидактъ и священникъ, обременный обязанностями своего званія..., и що его жалованіе было всегда скудное”. Отже, се не брак методичного думаня заставляє о. Петрушевича мішати в своїх писанях горох з капустою, а те, що він автодидакт! А проте Добровский, батько славянської філології і один із найметодичніших славянських умів, був також автодидакт і навіть також канонік! І коли о. Петрушевич пише свої “изслѣдованія” чудернацькою “праруською” мішаниною і вважає “исковерканными” не тільки сучасні укр.-руські писаня, але навіть старі пам’ятники, що не підходять до його теорій, то причина сего не брак справді наукового погляду на розвій языка і на розвій письменства і не дика погорда до своєї рідної мови, але, може..., його “священническое званіе”. І коли о. Петрушевич у своїй “Сводній літописи” під роком 1779 кидає громи на наших “галицкихъ украиномановъ”, що, мовляв, хочуть “чудовищный украинорусский языкъ сдѣлати общерусскимъ языкомъ”; коли під р. 1790 злиться на те, що “нынѣшняя опольщенная молодая Русь, козачествуя, называетъ свой гуртъ – Украинорусью”, а під р. 1778 кидає громи на “импортированное изъ запада такъ званное просвѣщеніе, подобное нынѣшнему изъ востока занесеной украинскорадикальной “Просвѣтѣ”, для которой идеаломъ и представителемъ есть несчастный Тарасъ Григорьевичъ Шевченко” (стор. 107), – то се не для того, що у него не тільки неметодичний, а ще й рабський, антигуманний та ретроградний дух, але для того, що у него “скудное жалованіе”.

Ів. Фр. Без батька, без матери

Перед кількома днями пробував у Львові кореспондент “С.-Петербуржских Вѣдомостей” д. М. Сукенників, що приїхав сюди – як сам каже – зі спеціальною метою: познайомитися на місці і подрібно з політичним і економічним положенням сучасних русинів, з їх побутом і літературою, з їх суспільними групами і різними політичними фракціями, з їх нерадісним теперішнім і з надіями на красшу будущину.

В ч. 227 названої газети, з д. 2 вересня, поміщена перша його кореспонденція зі Львова, де передано зміст розмови, яку мав кореспондент із “заслуженим ветераном русофільської партії”, о. крил. А. Петрушевичем. Ми лишаємо на боці всі ті наукові та псевдонаукові фантазії про свенів, Перуна, Пропе і т. д., якими в багаторічній гутірці угостив о. Петрушевич свого терпливого слухача, і які сей коротенько передав в своїй кореспонденції, і поспробуємо виловити з тої розмови лиш ті “крупичі”, що можуть сяк чи так характеризувати суспільно-політичні та національні погляди о. Петрушевича.

“У нас дуже сумирно й супокійно, – так зачав свою промову о. Петрушевич (а було се, пригадаю, в самім розгарі воєнно-жандарського усмирення селянських страйків). – Нами рядять митрополіт, митрополітом рядять єзуїти, єзуїтами рядить папа, і все йде у нас спокійно й тихо. Я лише що вернувся з вакацію і читав одержаний новий випуск праць наших (польських, як показується з пояснення кореспондента) академіків. Тут один академік силкується доказати, що стародавні свени були не хто иньший, як славяне”. І о. Петр. пішов доказувати, що свени були предки швабів. Від швабів лише крок до Перуна, від Перуна до Прове, від Прове до німецького Пробе, від Пробе до ордалій, від ордалій до Королеводвірського рукопису, якого неавтентичність о. Петрушевич доказав давно, а за те чехи дуже незлюбили його, так що одна партія чеських академіків і доси вперто протривиться його виборови на члена чеської Академії.

На питаня кореспондента про соціальні відносини русько-польські, о. Петр знов зробив довжезну екскурзію на поле історії, доказуючи дволичність та віроломність Австрії супроти поляків. Поляки мало знають свою історію, покладаючи тепер якісь надії на австрійський уряд та заходячись утворити в Галичині під австрійським панованем свій центр, свою операційну підставу. Та в усякім разі поляки багато зрозуміли і багато навчились. Вони вже не надіються ані на Францію, ані на иньшу поміч збоку. Вони надіються тепер лише на самих себе і в тім дусі виховують себе і свій нарід. Та хоч як нарікають поляки на притіснення їх у Східній Пруссії, вони такі самі, а може, ще й гірші, притіснення роблять русинам, що віддані їм на ласку й неласку. Польонізація русин ведесе в страшеному розмірі; русинів душать політично й економічно. Одно й друге добре відомо і в значній частині потвердилося остатніми страйками, що мали, так сказати, елементарний характер. Тепер вони з закінченем жнив затихли. Надходить зима, а бувші страйкарі будуть змушені просити топлива у тих самих панів, против яких виступали. Тут-то й покажесе пімста: а що, коли польські дідичі видусять із русинів на топливі те, що втратили на жниві? То дивне діло: дусячи русинів,

гасячи кожду прояву “русинської” національності, переслідуючи все “русинське” на кождім кроці, як се лише можливе, поляки піддержують посередними дорогами українофільську партію і навіть розпалюють українофільські тенденції. Поляки хочуть відібрати в Росії Балтійське море, а українофіли надіються відібрати собі Чорне море, – і підіть ви доказуйте їм, що вони в однаковій мірі пусті фантасти!”

“Я запитав, – говорить далі кореспондент, – о. Петрушевича, як він дивиться на будучність “русинського” народу. – “Будучности русини не мають, – відповів він. – Вони являються нулею, яка й лишиться нулею доти, доки не стане перед нею одиниця, двійка чи трійка. Такою цифрою перед нулею є тепер для русинів Австрія, а колись буде, правдоподібно, Росія, а може, й Німеччина” (тут сам кореспондент, а може, й редакція газети додали два знаки викрику). “Русинський нарід надзвичайно м’який, а до того політично дуже слабкий. Тому він являється немов шматок воску, з якого тепер ліплять поляки, що їм захочеться, а колись будуть ліпити росіяни або німці. Ви говорите, що се песімістичний погляд на будучність “русинського” народу. Ні, се лише реальний погляд. Наша “русинська” молодіж марить про відроджене руського народу, про його увільнене від ярма польонізму і т. д. Він, о. Петрушевич, занадто старий і досвідний, щоб віддаватися політичним фантазіям. Найбільше лихо русинського народу – брак просвіти. А без просвіти нема народу. Тим-то він, о. Петрушевич, присвятив усе своє життя русинському народові, але просвіті русинського народу, наскільки се було в його силах. Але зроблено надзвичайно мало. Треба просвітити русинський народ, треба витворити русинську літературу, а головне утворити язик руського народа. Без язика – нема народу. А русини говорять і пишуть не яким-будь язиком з означеними формами, а цілим рядом “малорусских нарчій”. Кождий русин говорить і пише таким нарічем, яке йому подобається, і так твориться якась “вавилонська мішанина нарічій”.

“Потвердженням вірності сеї остатної уваги (себто, вавилонської мішанини нарічій), – додає не без іронії кореспондент, – є власний язик о. Петрушевича, дуже оригінальний та індивідуальний: не той малоруський, яким говорять львівські русини, але також далеко не великоруський”.

Усі ті роздебендювання о. Петрушевича пригадують мені ось яку сцену, що сталася в львівській ратуші, десь коло 1876-го року. Тоді була пора розцвіту т. з. львівської тромтадрації, пора ненастанних шумних нарад польських у ратушевій салі. На однім таким зібраню виступає на трибуну якийсь передміщанин і, бажаючи на собі самім дати приклад, як то чоловік із нічого може доробитися до показного становища, починає поетично:

– Panowie, ja biedna sierota bez ojca, bez matki, – та тут перервав йому чутний голос із галерії:

– Nieprawda! Nawet policaj ma matką!

Ціла сая покотилась зо сьміху, а бідний бесідник, збитий з концепту, швиденько зсунувся з трибуни і щез серед юрби.

Такою сиротою без батька, без матери вималював себе тут о. Петрушевич. Ні в що він не вірить, нічого не бачить, нічого не признає, окрім хіба Перуна та

Корочуна та Прове. Русини для нього нуля, якій треба одиницю конче виписувати з заграниці, у них нема будучности, ані теперішности, нема освіти, ані языка. Поляки ліплять із них, що хочуть, і якимсь дивом виліпили “елементарне явище” – рільничі страйки. Ніякої партії, ніякого суспільного руху серед русинів він не бачить. Хоча кореспондент зробив йому честь і поклав його на чолі репрезентантів “русофільської” партії, то, проте, о. Петрушевич ані одним словом не згадав своєї приналежности до тої партії, а говорить усе про “русинський”, тобто, мало- чи то українсько-руський народ, його мову, його письменство, його розвій. Але й тут о. Петрушевич заявив, що він не працював для того народа, а тільки для його освіти – якоїсь абстрактної, недоступної йому, якоїсь просвіти “не от міра сего”. О. Петр. називає таке становище “реальним поглядом”. Маємо надію, що вже найблизша будучність назве се більше властивим іменем, на яке поки що в нашій мові не маємо слова, а яке можна би схарактеризувати німецьким словом – Vaterlandslosigkeit.

“FATHERLESS AND MOTHERLESS”.
ANTIN PETRUSHEVYCH: AN ESSAY BY IVAN FRANKO

Yaroslava Melnyk

*The Ivan Franko National University of Lviv
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine*

There were published I. Franko’s works dedicated to A. Petrushevych that had not been included in the Ivan Franko collected works in 50 vols (“Rev. Antin Petrushevych. Essay dedicated to jubilee”, “On the jubilee’s history”, “Why was the old man offended?”, “Fatherless and motherless”). Empirical and conceptual levels of Franko’s reception of A. Petrushevych have been analyzed. Emphasis has been paid to the national concepts in I. Franko’s works in that they are not only important for understanding the “I. Franko-A. Petrushevych” issue but also strongly reverberate with the present day situation.

Key words: I. Franko, A. Petrushevych, reception, moscowphile movement, national ideal, national identity, native language.

“БЕЗ ОТЦА, БЕЗ МАТЕРИ”.
АНТОН ПЕТРУШЕВИЧ: СИЛЬВЕТКА ИВАНА ФРАНКО

Ярослава Мельник

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина*

Напечатано ряд работ И. Франко, которые не вошли в Собрание произведений Ивана Франко в 50-ти томах (“О. Антон Петрушевич. Юбилейная сильветка”, “К истории юбилея”, “За что старика обидели?”, “Без отца, без матери”). Проанализировано эмпирический и концептуальный уровни рецепции И. Франко А. Петрушевича. В текстах И. Франко подчеркнута те национальные концепты, которые не только важны для осмысления темы “И. Франко – А. Петрушевич”, но выразительно резонируют из современностью.

Ключевые слова: И. Франко, А. Петрушевич, рецепция, москвофильство, национальный идеал, национальная идентичность, родной язык.